

HAZAR EKSENİNDE BORU HATLARI DİPLOMASİSİ**

ÖZET

Hazar coğrafyası ülkelerini meşgul eden meselelerden biri Hazar'ın 1991'den sonra ortaya çıkan statü meselesi ise diğeri de çıkarılan petrol ve doğal gazın nasıl, hangi yolla ihraç edileceği sorunudur. Çalışmamızda bölgenin enerji kaynakları ve dış pazarlara ulaşması sorununun berabere gelen boru hatları meselesini, Hazar odaklı Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan eksenli ele almaya ve boru hatları diplomasisine bölge dışından müdahil olan tarafları ve söz konusu diplomaside etkilerini görmeye çalışacağız.

ABSTRACT

Pipeline Diplomacy on the Axis of Caspian

If one of the issues which make countries in Caspian region busy is Caspian status issue which emerged after 1991, the other one is the problem of how and with which ways the extracted oil and gas will be exported to. In our study, we will try to take the problem of energy resources of the region and it's envoying to foreign markets and then pipeline issue with the axis of Kazakhstan, Uzbekistan and Turkmenistan focused on Caspian and will try to see the sides which intervening to pipeline diplomacy from outside the region and it's effects related to the diplomacy.

GİRİŞ

Orta Asya ve Kafkasya bölgesi üzerine son dönemde yapılan çalışmaları inceleyen araştırmacılar bu makalelerde şu türden ifadelerle sık sık karşılaşacaklardır: "Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte..."¹ "SSCB'nin dağılmasından bu yana ..." ² "1991 yılından bu yana Orta Asya'nın geniş petrol yatakları"³ ya da, "Sovyetler Birliği'nin sona ermesinde bu yana kaynaklar kullanıma açıldı..."⁴ Örnekleri çoğaltmak mümkün. Görüleceği üzere Sovyetlerin dağılması akademik dünyada bir milat oluşturmuş, uluslararası ilişkilerde ve birçoklarının değer yargıları üzerinde birtakım değişikliklere neden olmuştur. Bu araştırma bu algılamının ya da miladın merkezinde dönen bir çalışma olmayacak. Ama şunun farkındayız ki Sovyetler yıkılmamış olsaydı ne yukarıdaki türden yargıların olduğu makaleler yazılabilirdi, buna *büyük oyunun* güncellenmiş haline dair senaryolar dahil, ne de orta Asya ve Kafkasya bölgesindeki boru hatları üzerine siyasi çekişmeler olurdu.

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte merkezi Asya'da beş (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan) ve güney Kafkasya'da da üç (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan) yeni devlet ortaya çıktı. Tek tek Sovyetlerin bir bütün olduğu dönemde yani 1991 öncesinde bahsi geçen ve ileride geçecek olan ve bizim de konumuzu belirleyen bölge kesin olarak fiilen ana Sovyet olan Rusya'nın, SSCB'nin egemenlik alanındaydı. Dışarıyla bağlantılar Moskova üzerinden sağlanıyordu ve bugünkü anlamı ve oranı ile karşılaştırıldığında, dış müdahalelere kapalıydı. 1991'den sonra ise bağımsızlıklarını kazanan bu devletler dış ilişkilerini kendileri yürütmeye başladılar. Bağımsızlığın ilanı ile Hazar Bölgesi dış dünya tarafından ve özellikle Batı tarafından ilgiyle izlenmeye başlamıştır. Özel olarak da enerji kaynaklarına sahip ülkeler Batı'nın petrol şirketlerinin yoğun ilgisiyle karşılaşmışlardır.

Dış dünyanın (özellikle Batı'nın) ilk dönemlerdeki ilgisi Hazar bölgesinin enerji kaynaklarına olmuştur. Ba-

* Kadir Has Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğrencisi

** Kadir Has Üniversitesi'nde Öğr. Gör. Leyla Çolakoğlu danışmanlığında Alter Kahraman, Yunus Emre Metinyurt ve Ahmet Tursun tarafından kaleme alınan 'Strategic Importance and Common Problems of Central Asia and Caucasus Pipelines on the Issue of Caspian' adlı bitirme projesinden Alter Kahraman'a ait bölümler alınıp güncelleştirilmiştir.

¹ Salameh, M.G. (2002), 'Caspian Oil is No Middle East', *Minerals&Energy*, 17:33-41

² Rasizade, A. (April 2005), 'The Great Game of Caspian Energy: Ambitions and Realities', *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol. 7, No.1.

³ Cutler, R. (Spring 2003), 'The Caspian Energy Conundrum', *The Journal of International Affairs*, Vol.56, No.2

⁴ Kasım K. (2002), 'The Transportation of Caspian Oil and Regional Stability', *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 4:37-45

tı uzun bir aradan sonra petrol şirketleri yoluyla bölgeye girmiştir. İlk dönemlerdeki tahminler Hazar bölgesi petrollerinin Körfez petrollerine bir alternatif oluşturabileceği yönündeydi. Körfez petrollerine bağımlılığı azaltacak oranda kaynağın bulunduğu düşünülüyordu. 90'lı yılların ilk yarısında Hazar'a dönük tahminler 200–300 milyar varil dolayındadır. Daha sonra ise Hazarın kanıtlanmış petrol rezervleri 17–49 milyar varile kadar düşmüştür. Bu dönemde ilk önemli anlaşmayı Azerbaycan bir grup yabancı petrol şirketiyle yapmıştır. İlerleyen yıllarda Kazakistan bayrağı devralmış, Hazar ve Tengiz'deki rezervleriyle yabancı yatırımları bölgeye çekmiştir. Orta Asya'ya gelen dış yatırımın %80'i Kazakistan'a gelmiştir. Yatırımın çok büyük bir kısmı petrol ve doğalgaz şirketlerince yapılmıştır.

Bölge enerji kaynaklarının en önemli sorunlarından biri çıkarılan petrol ve doğal gazın nasıl, hangi yolla ihraç edileceği sorudur. Sovyetlerin dağılmasından ve petrol şirketlerinin bölgeye gelmelerinden sonra en önemli sorunlardan biri Körfez petrollerine göre Hazar petrolünün çıkarılmasının ve dünya pazarlarına erişim maliyetinin yüksek olmasıdır. Çünkü bu devletlerin dünya pazarlarına ulaşım için gerekli denize çıkışları yoktur. Dolayısıyla bu ülkeler enerji kaynaklarını komşu ülkelerden geçen boru hatlarıyla nakletmek zorundadırlar. Sovyetler döneminde böyle bir sorun yoktu çünkü tahmin edileceği üzere burada tek aktör zaten SSCB'ydı. SSCB buraların patronuyken bölge Sovyet'lerinin denize çıkışı komşu Sovyet'ler üzerinden gerçekleştirilmekteydi. O dönemde petrol ve doğalgaz bölgeden boru hatları ya Karadeniz'e çıkarılıyor, ya da Avrupa Rusyasına ve Batı'ya ulaşıyordu. 1991'den sonra ise Bölgedeki aktör sayısının artması, dışarıdan petrol şirketleri, sivil toplum kuruluşları (STK) ve bu şirketlerin ve STK'ların devletleri (başta ABD olmak üzere Çin, Türkiye, AB, dış yardımlarıyla göreceli olarak Japonya, İran ve bölgenin en önemli ülkesi Rusya) gibi yeni aktörlerin bölgeye müdahil olmaları ve dolayısıyla bölge üzerinde yeni çıkarların oluşması hem bölge ülkeleri arasındaki hem de dış güçlerle bu bölge devletleri arasındaki ilişkilere farklı bir boyut kazandırdı.

Günümüzde Hazar Bölgesi üzerindeki oyunların, siyasi ve neticede iktisadi çekişmelerin odak noktasında petrol ve yukarıda açıklamaya çalıştığımız boru hatları meselesi bulunuyor. Hazar'a kıyılı devletlerin komşuları petrolün kendi topraklarından geçmesi için türlü nedenler öne sürüyorlar. Her biri önerdiği hattın olumlu yönlerini ve diğerlerine nazaran avantajlarını belirtiyor. Devletler için boru hatlarını topraklarından geçirmenin çeşitli faydaları söz konusu. Öncelikle petrol ya da doğal gaz boru hatlarının Hazar'a kıyılı olan devletlere komşu Gürcistan, Ermenistan veya Türkiye gibi enerji yoksunu ülkelerin topraklarından geçmesinin enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, doğal gaz örneğinde olduğu gibi ucuz enerji temini, hat-

lardan alınan yıllık paylar vb bu faydalar arasında sayılabilir. Öte yandan İran gibi Hazar'a kıyılı ve bölgede daha fazla etkili olmaya çalışan yerel bir güçsüz ve üstelik diğer yollara nazaran daha avantajlıysanız siz de tıpkı diğerleri gibi hiç olmazsa bazı hatların ülkenizden geçmesi için çalışırsınız. Eğer Rusya gibi enerji fakiri değil ama bölge petrollerinin ve gazının dünyaya ulaşması için bölge ülkeleri size muhtaçlarsa, yani boru hatları sadece sizin ülkenizden geçiyorsa hali hazırda öneminizi kaybetmek istemezsiniz. Üstelik bölgeden ucuza aldığınız gazı birkaç misliyle diğer pazarlara ulaştırıyorsanız, alternatif boru hatları güzergahlarını engellemek için birçok yolu denersiniz. ABD gibi binlerce kilometre uzaktan bölgeye müdahale eden bir dış güçsüz kendi dünya siyasetinize, çıkarlarınıza göre (diğer devletlerin yaptığı gibi) boru hatlarının yönlerine müdahale etmeye çalışırsınız. Çin gibi bölgeye nispeten daha yakın ve sanayisini döndürmek için yeni enerji kaynaklarına ulaşmak, enerji arzını çeşitlendirmek zorunda olan bir devletseniz siz de bölge kaynaklarının diğer yönlere değil de kendi topraklarınıza doğru akması için çalışırsınız.

90'lı yıllarda asıl petrolün taşınması için esas itibarıyla tartışılan üç güzergah mevcuttu. İlk olarak Kuzey, Rusya rotası: Rusya tarafından önerilmiş ve Bakü petrollerinin Rusya'nın Novorossisk limanına kadar boru hattıyla taşınıp buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması planlanmıştı. Bu hat zaten SSCB döneminden beri mevcuttu. Öte yandan, 2001 itibarıyla Hazar'ın kuzeyinden geçen ve Tengiz-Kazak petrolünü yine Novorossisk'e taşıyan hat devreye girmiştir. Bu hat Kazak petrollerinin dünyaya ulaştırılması için kullanılan yegane hattır. Batı, Kafkasya ya da Türkiye rotası: Özellikle Türkiye ve ABD tarafından desteklenmiştir. Bakü'den pompalanacak petrol Tiflis'ten geçip Türkiye'nin Akdeniz'deki limanı Ceyhan'a akıtılacaktır. Bu yönde bir ikinci hat da Bakü-Supsa hattıdır. Petrol Gürcistan'ın Karadeniz limanına pompalanacaktır. Son olarak Güney, İran rotası: Bu rotada petrol değiş-tokuş (swap) yöntemiyle körfeze ulaştırılacak ve dünyaya buradan dağıtılacaktır.

Meseleye müdahil devletler kendi savundukları hat dışındakileri uygulanabilir olmamakla nitelemiş, diğer hatların istikrarsız bölgelerden geçtiği tezini ileri sürmüşlerdir. Burada devletlerin asıl, hiç olmazsa belli bir oranda, etkilemeye çalıştıkları boru hatlarını döşeyecek ve petrolü sevk edecek petrol şirketleridir. Şirketler için istikrarsızlık türünden riskler yatırımı etkileyecek nedenlerdendir. Öte yandan hatların maliyetini de unutmamak gerekir. Ama bu bazen politik gerekçelerle bir ölçüde göz ardı edilebiliyor. Aslına bakarsanız tüm rotalar belli ölçüde güvenlik riskleri içermektedir. Kuzey hattı Rusya'ya boğun eğmek isteyen Çeçenistan'dan geçiyor. Üstelik bu hattın taşıyan petrol Türk boğazları yoluyla tankerlerle dünya pazarlarına ulaşacağı ve yoğun tanker trafiği nedeniyle boğazlar açısından çevresel riskleri de berabe-

rinde getireceği için Türkiye tarafından sürekli tenkit ediliyordu. Öte yandan Rusya da Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) hattının Türkiye'nin sorunlu doğu bölgelerinden geçeceği ve dolayısıyla risk içerdiği ve ayrıca yapım maliyetinin de çok yüksek olacağı için bu hattın uygulanabilir olmadığını ifade ederek bu hatta tavır almıştır. Supsa'ya çıkan hat istikametinde ise Gürcü Abhaz gerginliği söz konusu. Bu coğrafya da sorunlara gebe. Son olarak güney hattı da ABD'nin İran ile arasındaki sorunlar dolayısıyla ABD'nin olurluğunu alamadığı için gündemden düşmüştür. İran ile Azerbaycan arasındaki soğukluk, Azeri devlet erkânının bu hatta soğuk bakması güney rotasının olabilirliğini deyim yerindeyse ortadan kaldırmıştır.

Hazar bölgesine dair söz konusu sorunlar sadece Rusya ve İran dışındaki Hazar'a kıyılı ülkelerin petrollerini nasıl ihraç edecekleri veya boru hatlarının ne yöne doğru yapılacağıyla sınırlı değil. Sorunlardan belki de en çözümsüz gözükene Hazar'ın statüsüne dair sorun. Hazar deniz mi göl mü? Aslında sıradan insanlar için çok anlamsız görünen bu mesele bölge ülkeleri için bir çatışma nedeni doğurabilecek bir sorun. Pek tabii ki sorunu doğuran Hazar'ın su varlığı, kütlesi ya da balıkları ve havayarıları üzerinde çatışan çıkarlar değil. Sorun boru hatları meselesini doğuran Hazar'ın yeraltı hidrokarbonları. Kıyı devletler Hazar'da eşit uzunlukta kıyılara sahip olmadıklarından ve Hazar'ın Göl veya Deniz olması durumunda burada farklı paylara sahip olacaklarından konu bir türlü nihai sonuca varamıyor.

Kafkasya ve Orta Asya'ya dair sorunlar yukarıda saydıklarımızla sınırlı değil şüphesiz. Biz bu çalışmamızda belirlediğimiz sınırlar içerisinde kalarak bölgenin enerji kaynakları ve dış pazarlara ulaşması sorununun beraberinde gelen boru hatları meselesini Hazar odaklı Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan eklenli almaya çalışacağız.

1. HAZAR COĞRAFYASININ ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Bilindiği üzere Hazar'a kıyılı 5 devlet var: Rusya, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran. Kıyılı devletler içinde Hazar'da en önemli kaynağa sahip iki ülke Kazakistan ve Azerbaycan iken İran ve Rusya'nın Hazar'da kayda değer kaynakları yok. Bu yüzden bu başlık altında İran ve Rusya'ya değinmeyeceğiz. Üstelik bu iki ülke Hazar dışında tek tek değerlendirilecek kadar önemli kaynaklara sahipler. Öte yandan Özbekistan her ne kadar Hazar'a kıyılı olmasa da çoğunlukla akademik çalışmalarda ve bölge ile alakalı çalışmalar yapan, veri toplayan kurumlarda Hazar'a kıyılı ülkelerle birlikte değerlendiriliyor. Biz de bu yöntemi benimsedik ve Özbekistan'ı da bu grubun içine aldık.

1991'den sonra Hazar bölgesi devletlerinin enerji kaynaklarının, özellikle petrolün, miktarı konusunda sayılar havada uçtu. Petrol rezervleri konusunda çeşitli tahminler ileri sürüldü. Örneğin 1995'te *American Petroleum Institute*'e göre dünya rezervlerinin üçte ikisi buradaydı. Yani 659 milyar varil petrol.⁵ Bu sayı araştırmamızda rastladığımız en şişirilmiş olanı. Sonra 200 milyar varile düşüyor bu sayı bir başka kaynaktan.⁶ 30 Nisan 1997'de *The Wall Street Journal* olası rezervleri 178 milyar varil olarak yayınladı. Günümüzde ise tahmini bazda Hazar bölgesi ülkeleri (Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan) petrol rezervi 17-49 milyar varile kadar düşmüş durumda, bu dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin %2 ila 7'si demek. Sadece Suudi Arabistan'ın petrol rezervinin 260 milyar varil, yani dünyanın kanıtlanmış petrol rezervlerinin %25'ine sahip olduğu düşünülür ve Hazar Bölgesi çapındaki miktar (17-49) dünya ölçeğinde ele alınırsa 90'lı yıllarda tahmin edildiği gibi Körfez petrolerine bağımlılığı azaltacağı, çeşitliliği sağlayacağı söylemleri yıllık üretim miktarları da göz önüne alındığında pek gerçekçi görünmemektedir. Sadece Suudi Arabistan'ın günlük üretim miktarının 10,5-11 milyon varil olduğu ve Hazar'ın yani yukarıda ismi geçen 4 ülkenin 2003 yılı günlük petrol üretim miktarının 1.65 (bu dünya üretiminin %2'si demek) milyon varil olduğu, 2010'da ise üçte ikisi kuzey Hazar'dan üçte biri güneyden olmak üzere 3 milyon varil seviyesinde olacağı düşünüldüğünde tablo daha da açık olarak görülecektir.⁷ Öte yandan Hazar'daki kaynakların çıkarılması ve piyasaya sürülmesi için yüksek miktarda yatırıma ihtiyaç var. Yatırımların olması ve sürmesi için de belli şartların olması gerekiyor. Öncelikle yatırımların karlı olabilmesi için petrol varil fiyatının 20 doları aşması gerek. 20 doların altına indiğinde bölge üreticilerinin diğer üreticilerle yarışma olanağını kaybedeceği söyleniyor. Şimdiki koşullarda yani varil fiyatının 60 dolar seviyesinde gezindiği günümüzde bu koşul sağlanmış durumda. Fakat bu koşul sağlansa bile bölge ülkelerinin denize çıkışı olmadığı ve dünya pazarlarına uzak ve petrolü ulaştırmak için çevre ülkelere muhtaç oldukları için petrol ve doğal gazın nasıl pazarlanacağı, yani boru hattı meselesi ortaya çıkıyor. Boru hattı konusu devletlerarası ciddi tartışmaların yaşanması demek. Üstelik sadece bölge ülkeleri arasında değil bölgede çıkarları bulunan ABD gibi ülkelerle de dolaylı olarak, yani yatırımı yapacak şirketler aracılığıyla bu tartışmalara müdahil durumdadır. Çünkü yatırımı yapacak şirketler çoğunlukla ABD menşeli ve ABD yasalarına bağlıdır. Örneğin Kazakistan petrolerinin ya da Azeri petrolünün güney yolunu kullanarak dünya piyasasına ihracı önerisi ABD yasalarına takıldığı için, ABD'nin desteğini almadığı için hayata geçemedi. İkinci olarak siyasi istikrarın sağlanması gerekli.⁸

⁵ Karasac H. (2002), 'Actors of the New Great Game, Caspian Oil Politics', *Journal of Southern Europe and the Balkans*,4:15-27

⁶ Rasizade A. (April,2005), 'The Great Game of Caspian Energy: Ambitions and Realities', *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 7:1-17

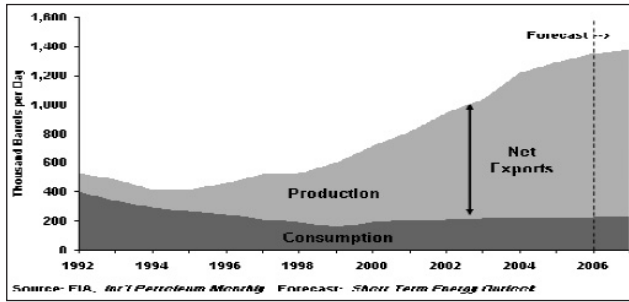
⁷ Salameh G. M. (2002), 'Caspian Oil is no Middle East', *Minerals and Energy*, 17:33-41

⁸ Ibid. pp.33-41

2. HAZAR'DA KAZAKISTAN

Bağımsızlıktan sonra Kazakistan dev enerji kaynaklarıyla yabancı yatırımcıların ilgi odağı haline gelmiştir. Yatırımların tetiklemesiyle petrol üretimi önemli oranlarda artış göstermiştir. 2003'te günde 1 milyon, 2004'te 1.22 milyon, 2005'te ise günde yaklaşık 1,29 milyon varil üretim miktarına ulaşılmıştır. Bu miktarın çok az bir kısmı ülkede tüketilmekte (yaklaşık günde 222.000 varil) kalan kısmı ise ihraç edilmektedir (günde 1 milyon varil). Kazakistan'daki üretim seviyesi ve ihraç edilen miktarı Şekil 2,1 üzerinde de görebiliriz. Kazakistan 2015 yılına kadar günde 3,5 milyon varil üretim seviyesine ulaşmayı hedeflemektedir.⁹ Ayrıca devlet petrol ve gaz şirketi *Kazmunaigaz*'a göre 2011–2015 arası Hazar'daki kıyıda uzak (offshore) yataklara yapılacak yatırım 16 milyar dolara ulaşacak.

Şekil 2.1: Kazakistan petrol dengesi¹⁰

Kazakistan ekonomi politikasının başlıca amacı petrol gelirlerini kullanarak ekonominin enerji dışındaki sektörlerini de kalkındırmak, ekonomik çeşitliliği sağlamaktır. Kazakistan orta Asya'ya gelen toplam yatırımın %80'ini bölgeye çekmiştir. 1993–2003 arası toplam doğrudan yabancı yatırımı 25 milyar 820 milyon dolardır. Sadece 2004'te 8,4 milyar dolar yabancı yatırımı olmuştur.¹¹ En çok yatırım yapan ülkeler sırasıyla ABD, Hollanda ve İngiltere'dir. Pek tabii bu yatırımın çok büyük kısmı petrol ve doğal gaz ile ilgili alanlara yapıldığı aşikardır.

Son yıllarda Kazakistan ekonomisi petrol fiyatlarının da etkisiyle belirgin bir iyileşme göstermektedir. Tablo 2.1'de büyüme oranlarını ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) değerlerini incelediğimizde 1998 Rusya krizinin etkisiyle oluşan gerileme hariç her yıl gerçekleşen büyüme ile karşılaşıyoruz. Dünya Bankası verilerine göre, 1995 yılında Kazakistan'ın 16,6 milyon nüfusu Kişi Başına Yurtiçi Geliri (KBYG) 1290 dolar

GSYİH'si 21,4 milyar dolardı. Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) tahminlerine göre, 2007 yılında Kazakistan'ın GSYİH'si 84,6 milyar dolar olacak. Eğer bu hesaplamalar doğru çıkarsa 1995'e göre Kazakistan'ın GSYİH'si 3,9 katına çıkmış olacak. 15.1 milyon nüfusun KBYG'si de 5592 dolar olacak.¹² Ayrıca 2005'te Kazakistan ekonomisi 12,6 milyar dolar dış ticaret fazlasını yakaladı.¹³

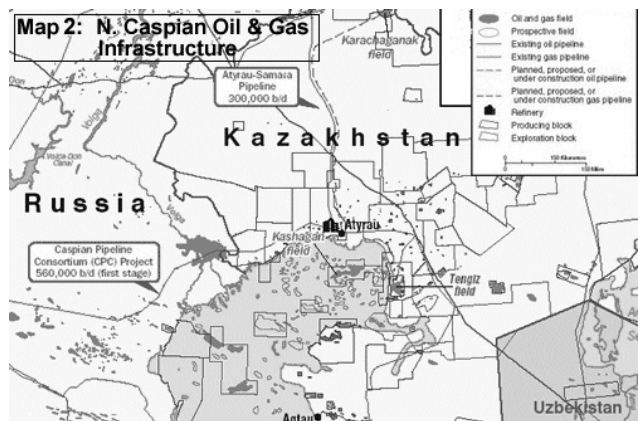
Tablo 2.1: Temel İktisadi Göstergeler¹⁴

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
GSYİH (büyüme %)	1.6	-1.9	2.7	9.8	13.5	9.8	9.2
GSYİH (milyar \$)	22.2	22.3	16.9	18.3	22.1	24.6	29.8
							47 (2005)
Sınai üretim (büyüme %)	0.7	-3.5	1.9	14.7	14.0	9.8	9.0
Enflasyon (TÜFE,%)	17.4	7.3	8.4	13.2	8.6	6.0	6.5
İhracat (milyar \$)	6.899	5.870	5.988	9.288	8.928	10.028	13.233
İthalat (milyar \$)	7.175	6.671	5.645	6.848	7.607	7.726	9.144
Döviz kuru (ort.1\$=tenge)	75.44	78.30	119.5	142.1	147.1	153.7	149.3
Döviz Rezervleri(milyar \$)	1.697	1.461	1.479	1.594	1.997	2.555	4.236

2.1 PETROL VE DOĞAL GAZ YATAKLARI

Kazakistan'da petrol üretiminin %85'i yabancı yatırımcılar tarafından, %15'i ise yerli, devlet petrol şirketi *Kazmunaigaz* tarafından yapılmaktadır.¹⁵ Kazakistan'da üretilen petrolün %29'u *Tengizchevroil* Ortaklığı¹⁶ tarafından üretilmektedir. Hazar denizinin kuzey-doğusunda, ülkenin kuzey batısında tahmini 6 ila 9 milyar varil petrol rezervine sahip Tengiz(dünyanın altıncı en büyük petrol yatağı) yataklarını 1993'ten beri işleyen Ortaklık sadece 2005'in ilk yarısında ülkenin günlük ham petrolünün %21'ini üretti ki bu 271.000 varile denk geliyor. Chevron'a göre 2010'a kadar bu yataklardan günde 700.000 varil petrol üretilecektir.

Harita 2.1: Petrol ve Gaz Yatakları ve Boru Hatları¹⁷

⁹ Country Analysis Briefs: Kazakhstan, (October 2006), Energy Information Administration, (<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/pdf.pdf>) (Ulaşım 24.12.2006)

¹⁰ Country Analysis Briefs:Kazakhstan, (October 2006), Energy Information Administration, (<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/Full.html>) (Ulaşım 24.12.2006)

¹¹ <http://www.deik.org.tr/bultenler/2005624162315Kazakistan-Mayis2005.pdf>

¹² <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=484354> (ulaşım:08.01.2007)

¹³ <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=484736> (ulaşım:09.01.2007)

¹⁴ Ülke Raporları:Kazakistan, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, (ulaşım:01.05.2007) http://www.tika.gov.tr/yukle/dosyalar/ULKERAPORLARI/Kazakistan_UlkeRaporu.pdf

¹⁵ <http://www.deik.org.tr/bultenler/2005624162315Kazakistan-Mayis2005.pdf>

¹⁶ Ortaklığı oluşturan şirketlerin payları; ChevronTexaco 50%, ExxonMobil 25%, Kazmunaigaz 20%, LukArco 5%

¹⁷ Country Analysis Briefs:Kazakhstan, (October 2006), Energy Information Administration, (<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/Full.html>) (Ulaşım 24.12.2006)

İkinci önemli petrol yatakları Rusya sınırında kuzey-batı Kazakistan'da Karaçaganak'da bulunur. Bu yataklar da *Karaçaganak Petroleum*¹⁸ (KPO) adlı BP, İtalyan *Eni* firması, *Chevron* ve *Lukoil* firmalarının yer aldığı Ortaklık tarafından işletilmektedir. KPO'ya göre 8–9 milyar varil dolayında petrol ve gaz yoğunluğuna (oil and gas condensate) ayrıca, 453 milyar m₃–1.3 trilyon m₃/16–47 trilyon feet küp (Tcf)¹⁹ doğal gazı sahip bölge. 2005'te toplam Kazak petrol üretiminin neredeyse %20'si bu bölgede üretildi.²⁰ Üretilen petrolün %70'i de Tengiz-Novorossisk Hattı ile taşındı. 2003 Nisanında Karaçaganak'taki yataklar boru hattı ile Atırâu'ya bağlandı. Böylece sınırın hemen ötesindeki Orenburg tesislerine olan bağımlılık da kırılmış oldu.

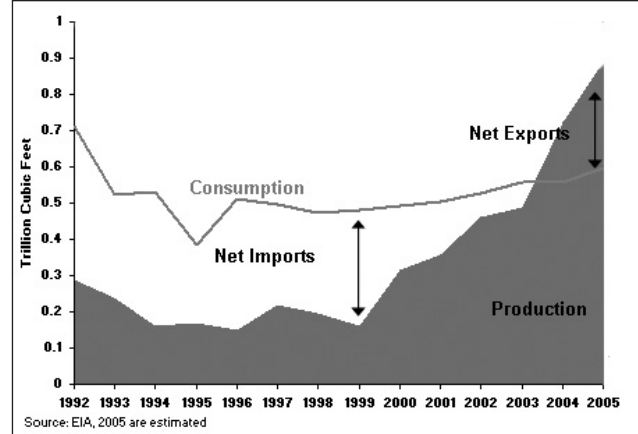
Tengiz bölgesinin batısında, kuzey Hazar'da Kaşagan'da da 7 ila 9 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervinin olduğu biliniyor ve 38–40 milyar da muhtemel. Kaşagan yatakları Alaska, Prudhoe Körfezi keşfinden sonraki son 40 yıldaki en büyük keşif.

Kazakistan önemli doğal gaz yataklarına sahip olmasına karşın son birkaç yıla kadar üretimi ihtiyacını karşılayamamış ve gaz ithal etmiştir. Kanıtlanmış rezervleri 1.8 trilyon m₃/65 trilyon ft₃ iken olası rezervlerle bu miktar 2.8 trilyon m₃/100 trilyon ft₃'e kadar çıkmaktadır. 1999'dan sonra üretim hükümetin aldığı önlemlerle artmaya başlamış 2000'e kadar da bağımsızlıktan önceki seviyeye gelmiş, 2003'ten itibaren üretim seviyesi tüketimini aşmaya başlamıştır. Kazak hükümeti gaz üretim seviyesini arttırmak istemekte, bu yöndeki öngörülerine göre 2010'a kadar üretim 48 milyar m₃/1.7 trilyon ft₃'e 2015'e kadar da 52 milyar m₃/1.84 trilyon ft₃'e artacaktır. Tüketimin ise 2010 yılına kadar 25 milyar m₃/900 milyar ft₃ olacağı ve kalan 20 milyar m₃/700 milyar ft₃'ün ise ihraç edileceği planlanmaktadır.²¹

Kazakistan'ın en önemli doğal gaz yatakları kuzeyde Karaçaganak (toplam gaz rezervlerin kabaca yüzde 25'i) bölgesindedir. 2004 yılında bu bölgede yapılan üretimle toplam üretim 11,6 milyar m₃ çıkmıştır, %53 artarak.²² Diğer önemli bir gaz yatağı ülkenin güneyindeki Amangeldi'dir. Kazakistan elindeki kaynaklara rağmen güneyden Özbekistan ve Türkmenistan'dan güneydeki bölgeler için doğalgaz ithal etmekte, öte yandan boru hatlarını yenileme amacıyla Rusya ile

anlaşmalar yapmaktadır. Güney bölgelere gaz sağlayan Taşkent-Bişkek-Almaata gaz boru hattı siyasi nedenlerle beklenen seviyede çalışmamaktadır. Amangeldi yataklarından çıkarılan gazın ülkenin güneyinin ithalata olan bağımlılığını azaltması beklenmektedir.

Şekil 2.2 : Kazakistan Gaz Üretim-Tüketim Grafiği²³

2.2 PETROL İHRAÇ HATLARI

Esas itibarıyla Kazakistan, petrolünü Rusya güzergahını kullanarak Tengiz-Novorossisk Hattı ile ihraç ediyor. Bir ikincisi ise Rusya yönünde Tengiz-Novorossisk hattının devreye girmesiyle önemi azalan Atırâu-Samara hattı. Güney güzergahında İran ile petrol değiş-tokuşu (swap) yolu ile petrolünü satıyor, ve 2006'dan itibaren de Çin'e ihraç etmeye başladı. Gelecek yıldan (2008) itibaren Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattına da petrol vermeyi taahhüt etti.

Tengiz petrolünün çok büyük bir kısmı 1580 kilometrelik Tengiz-Novorossisk hattı²⁴ ile Rusya'nın Karadeniz'deki limanı Novorossisk'e sevkediliyor. Tengiz-Novorossisk hattının ilk safhasının yapımı 2,6 milyar dolara mal oldu. İlk safhada hattın günde 565,000 varil petrol taşınması öngölürken, ikinci safhada (2015)günde 1,3 milyon varil taşınması öngörülüyor.²⁵ Bu hat ülkenin en önemli petrol ihraç eden boru hattıdır. Diğer bir önemli hat ise Atırâu-Samara hattıdır. Ekim 2001'de Tengiz- Novorossisk²⁶ hattı devre girmeden önce petrol ihracının büyük kısmı bu hat üzerinden sağlanıyordu. 2004'te yapımına başlanan Atasu-Alashankou hattından ilk ham petrol 2006 Temmuz sonunda Çin'e ulaştı. Aslında bu hat Hazar Deni-

¹⁸ BP ve Eni 32.5%, Chevron 20%, LUKOIL 15%

¹⁹ Ölçü birimlerini çevirmek için bkz. <http://www.metric-conversions.org/>

²⁰ Country Analysis Briefs:Kazakhstan,(October 2006),Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/Full.html> (Ulaşım 24.12.2006)

²¹ Country Analysis Briefs:Kazakhstan,(October 2006),Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/Full.html> (Ulaşım 24.12.2006)

²² <http://www.deik.org.tr/bultenler/2005624162315Kazakistan-Mayis2005.pdf>

²³ Country Analysis Briefs:Kazakhstan,(October 2006),Energy Information Administration <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/Full.html> (Ulaşım 24.12.2006)

²⁴ Hazar Boruhattı Ortaklığı(Caspian Pipeline Consortium-CPC) hattı olarak da isimlendirilen bu hattı inşa eden ortaklığı oluşturan şirketlerin payları: Rusya 24%; Kazakistan 19%; Chevron (ABD) 15%; LukArco (Rusya/ABD) 12.5%; Rosneft-Shell (Rusya-İng./Hollanda) 7.5%; ExxonMobil (ABD) 7.5%; Oman 7%; Agip/Eni (İtalya) 2%; BG (İng.) 2%; Kazakhstan Pipeline Ventures LLC 1.75%; Oryx 1.75%. Ayrıntılı bilgi için bkz. CPC resmi İnternet sitesi <http://www.cpc.ru/DesktopDefault.aspx?lang=en-US>

²⁵ Tengiz-Novorossisk hattı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.cpc.ru/DesktopDefault.aspx?lang=en-US>

²⁶ Rusya'nın Karadeniz'in kuzeydoğusundaki petrol limanı olan Novorossisk 18. yy'ın sonunda Ruslara karşı Çerkezlere yardım götüren Ferah Ali Paşa komutasındaki Türk birlikleri tarafından Anapa kalesi yakınlarında kale olarak kurulmuş ve sonradan günümüzdeki adını almıştır. Günümüzde petrol ticaretinin yanı sıra kereste ve tahıl ticaretiyle de ünlenen 260 bin nüfuslu şehir Rus çimento sanayisinin merkezi durumunda. Liman ayrıca Rus Karadeniz donanmasının da ana üssü. En önemli özelliklerinden biri de Federasyon'un güneyde yıl boyunca donmayan nadide limanı olması.

zi'nden Alashankou'ya yani Kazakistan'ı bir uçtan bir uca katedecek bir hattın ikinci safhası. Atyrau- Kenkiyak hattı ile Atasu-Alashankou hattını birleştirecek olan 3. safhanın 2011'de bitmesi planlanıyor. (Bakınız: Harita 2.3: Kazak-Çin Boru Hattı)

Harita 2.2 : Tengiz-Novorossisk Petrol Boru Hattı²⁷

Proje tamamlandığında Çin'in enerji talebinin ancak %5'ini karşılayacak. Buna rağmen enerji ihtiyacını bir ölçüde çeşitlendirmiş olacak daha önemlisi Orta Asya'da etkisini arttırmış, ağırlığa sahip bir Çin ilerleyen zamanlarda karşımızda olacak. Kazakistan açısından bakarsak, dış politikasını çeşitlendirmiş, sadece Rus etkisinde olmayan ABD ile de iyi ilişkileri olan ve petrol kartını etkin bir şekilde kullanmayı beceren bir Kazakistan orta Asya'nın en güçlü devleti olarak yerini sağlamlaştıracak, elini kuvvetlendirecektir. Kazakistan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına katılma anlaşmasını da imzalamıştır.

Harita 2.3: Kazak-Çin Boru Hattı²⁸

3. TÜRKMENİSTAN VE ÖZBEKİSTAN'IN GÖRÜNÜMÜ

Türkmenistan ve Özbekistan, 1991'deki bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra diğer iki önemli üretici Kazakistan ve Azerbaycan kadar kayda değer adımlar atamadılar. Hazar bölgesine gelen yatırımların çok büyük bir kısmını Kazakistan ve Azerbaycan çeken Türkmenistan ve Özbekistan çok azıyla yetinmek zorunda kaldı. Oysa her iki ülke de önemli doğal gaz yataklarına sahip. Özellikle Türkmenistan 2 trilyon m³/71 trilyon ft³lük kanıtlanmış doğal gaz rezerviyle dünyanın beşinci en büyük rezervine sahip. Ama bu zenginliğini şimdiye kadar kullanabildiğini söylemek güç. Kanıtlanmış petrol kaynakları ise 0.55-1.7 milyar varil arasında değişiyor. Olası rezerv miktarı ise 38 milyar varil dolayında. Petrol üretim miktarı ise 92'de günlük 110 bin varil, 2000'de 157, 2005'te ise 196 bin varil.²⁹ Görüleceği üzere aynı bölgedeki Kazakistan ile karşılaştığımızda günlük 1.29 milyon ton, Türkmenistan'ın üretim miktarı çok düşük kalmaktadır. Üretim paylaşım anlaşmalarının yabancı ortağa getirdiği kısıtlamalar yüzünden Türkmenistan dış yatırımcıları ülkeye çekememektedir.

Bağımsızlıktan sonraki ilk yıllarda Hazar coğrafyasından Rusya'ya gelen doğal gaz büyük oranda Türkmenistan'dan geliyordu. 1991'de bağımsızlık ilan edilince Türkmenistan gazını satabilmek için Rus devlet gaz şirketinin, Gazprom'un sahibi olduğu hatları kullanmak zorunda kaldı. Çünkü bölgedeki hatların sahibi Gazprom idi ve boru hatları da Rusya'dan Avrupa'ya bağlanıyordu. Günümüzde de esas itibarıyla çok bir şey değişmiş sayılmaz.³⁰ Türkmenistan Rusya ile rakip duruma gelmiş oldu. 1993'te Gazprom Türkmenistan gazının alımını fiyat anlaşmazlıkları nedeniyle kısıtlayınca Türkmenistan doğal gaz üretim miktarı düşmeye başladı. Bu düşüş 1999'da iki ülke arasında yapılan anlaşmaya kadar sürdü. 1993'teki üretim seviyesine (65 milyar m³/2.28 trilyon ft³) ancak on yıl sonra yaklaşılabilirdi. 1998'de ise üretim 13.2 milyar m³/466 milyar ft³'e kadar düştü. Üretimin azalmasının bir başka nedeni de Türkmen gazının esas alıcısı olan Ukrayna'nın³¹ 90'lı yıllar boyunca aldığı gazın ücretini ödememesi ve Aşkabat tarafından gaz akışının defalarca kesilmesidir.³² Türkmenistan devlet başkanı Saparmurat Niyazov (Niyazov) 21 Aralıkta ki ölümünden birkaç ay evvel Eylül 2006'da, Rusya ile

²⁷ Caspian Pipeline Consortium, (Ulaşım 13.04.2007)

<http://www.cpc.ru/portal/alias:press/lang!en-US/tabID!3357/DesktopDefault.aspx>

²⁸ Country Analysis Briefs:Kazakhstan,(October 2006),Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Kazakhstan/Full.html> (Ulaşım 24.12.2006)

²⁹ Country Analysis Briefs:Central Asia,(September 2005),Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Centasia/Natural-Gas.html#TBA> (Ulaşım 13.04.2007)

³⁰ 1997'de 193 km/120 mil uzunluğunda Türkmenistan'dan İran'a yılda 8.5 milyar m³/300 milyar ft³ gaz taşıyacak kuzey/Rusya istikameti dışındaki ilk boru hattı olan Körpeci-Kurtköy(Korpezhe-Kurt Kui Pipeline) inşa edildi. Bu sınırlı kapasiteye sahip hat dışında Türkmenistan hala Rusya'ya bağımlıdır.

³¹ Aslında Ukrayna ile bu tür sorunları yaşayan sadece Türkmenistan değil. Rusya da Ukrayna ile benzer sorunları aynı dönemde yaşadı. Daha da ileri gidecek Ukrayna'yı gazı çalıp üçüncü ülkelere satmakla da suçlamıştır.

³² Cutler M. R. (2003, Spring), 'The Caspian Energy Conundrum', *Journal of International Affairs*, 56:89-102

2028'e kadar Rusya'ya sevk edilecek gazın miktarını ve fiyatını belirleyen bir anlaşma imzaladı. Bununla birlikte 2006 yazında Türkmenistan Gazprom'a sattığı 1000 m₃ gazın fiyatını 65 dolardan 100 dolara çıkardığı ve Rus tarafının bunu kabul etmediği takdirde gazı keseceği restini çekti.³³ Gazprom ilerleyen haftalarda 1000 m₃ gazı 2008 sonuna kadar 100 dolardan almayı kabul etti. Rusya 2006 yazındaki gelişmelere rağmen Türkmen gazını ucuza alarak Avrupa pazarına bu gazı istediği fiyattan satacak. İşin daha da ilginç yanı, yapımı 90'lı yıllardan beri tasarlanan, karşılıklı anlaşma taslaklarının onaylandığı, memorandumların imzalandığı Türkmen gazını Azerbaycan, Gürcistan üzerinden veya İran'dan³⁴ (İran güzergahı ABD'nin karşı çıkmasıyla gündemden düşmüştür) ucuza Türkiye'ye ve Avrupa'ya taşıyacak olan Trans-Hazar boru hattı hayata geçememiş, bunun yerine yine Türkmen gazını ama çok daha fahiş fiyata³⁵ Karadeniz'in altından Rusya'dan Samsun'a getiren Mavi Akım inşa edilmiştir.

Özbekistan Bağımsız Devletler Topluluğu'nda bir dönem Rusya'dan sonra ikinci büyük doğal gaz üreticisiyken Türkmenistan'ın üretimini arttırmasıyla şimdilerde üçüncü büyük üretici. Dünyada ise gaz üretimi bakımından ilk on içinde yer alıyor.³⁶ Özbekistan da tıpkı Türkmenistan gibi doğal gaz yatakları ve üretiminde öneme sahip bir ülke. Orta Asya veya Hazar bölgesiyle ilgili mineral kaynaklarına dair Özbekistan başlığı altında yapılan inceleme ve değerlendirmelerde doğal gaz ağırlıklı bir yere sahiptir. Buna neden olarak günümüzde Özbekistan'da (ve Türkmenistan) bulunan kanıtlanmış petrol rezervlerinin miktarının(0.3-0.59 milyar varil) ve üretiminin (1992'de 66 bin, 2000'de 152 bin ve 2005'te 125 bin varil) Kazakistan ve Azerbaycan'a göre daha düşük olması ve yabancı yatırımları yeterince çekememiş olması gösterilebilir. Bunun aksine Hazar bölgesinde, Rusya ve İran'ı dışarıda bırakırsak, Özbekistan sahip olduğu kanıtlanmış doğal gaz miktarı (1,8 trilyon m₃/66 trilyon ft₃) ve üretimiyle (1992'de 42,7 milyar m₃/ 1.51 trilyon ft₃, 2000'de 56.4 milyar m₃/1.99, 2005'te ise 55.7 milyar m₃/ 1.97 trilyon ft₃) önemli bir yere sahiptir.

tir.³⁷

Özbekistan da Türkmenistan gibi mineral kaynaklarını dış pazarlara ulaştırmak için Rus boru hatlarına muhtaçtır. Ama Türkmenistan'dan farklı olarak Sovyet döneminden kalma hatlar ile gazını orta Asya ülkelerine satabilmektedir. En önemlisi Taşkent'ten başlayıp Bişkek üzerinden Kırgızistan'ın kuzeyinden geçerek Kazakistan'ın güneyinde eski başkentte son bulan Taşkent-Bişkek-Almaata(Kazakistan) hattı. Bu hat Kırgızistan'ın ve güney Kazakistan'ın ihtiyacı olan enerjiyi sağlıyor. Ancak fiyat anlaşmazlıkları ve sağlanan gazın maliyetinin ödenmemesi nedeniyle geçmişte sık sık kesintiye uğramış bir hat.³⁸ 2005'te Özbekistan ve Kırgızistan anlaşarak aralarındaki sorunu çözdüler ve önceki dönemlerde sorun yaratan gaza karşı elektrik uygulamasına son verdiler. Bundan böyle gaz nakit olarak önceden ödenerek Kırgızistan'a sevkedilecek. Kazakistan ise bu tür sorunlarla karşılaşmamak için güney bölgelerinde araştırmalara yoğunluk veriyor ve milli boru hattı sistemi üzerinde çalışıyor. Yani güneyin Özbekistan'a olan bağımlılığını azaltacak çareler arıyor.³⁹ Diğer önemli bir hat ise Tacikistan'a gidiyor. Bu hatlar dışında orta Asya çapında önemli bir hat olan 1974'te inşa edilen orta Asya Merkezi hattı. İki koldan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan doğal gazı toplayıp Kazakistan üzerinden Rusya'ya sevk ediyor. Bu hattın ana sağlayıcısı Türkmenistan. Türkmen gazının yüzde doksanı doğu koldan sevkediliyor.

3. HAZAR'IN HUKUKİ STATÜSÜ: DENİZ Mİ GÖL MÜ?

3.1. KAZAKİSTAN

Kazakistan Hazar'ın statüsü ile ilgili sorunlar gündeme gelmeye başladığından beri Hazar'ın deniz yatağının *ortay hat* esasına göre ulusal sektörlerle bölünmesi gerektiği tezini savunmuştur. 1994'te kıyıdaş devletlere sunduğu 'Hazar Denizinin Hukuki Statüsü Konvansiyonu' taslağında Kazak görüşü Hazar'ın 'kapalı deniz' olduğu şeklindedir. Yani 'deniz tabanı ve kaynaklar kıyıdaş devletler arasında bölünmeli ve her devlet kendi sektöründeki kaynaklar ve deniz tabanı

³³ Turkmen in gas warning to Russia, (June 21, 2006), BBC, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/5101588.stm> (Ulaşım 13.04.2007)

³⁴ 1990'ların ikinci yarısında Türkmen gazının Türkiye'ye getirilmesi için yapılan müzakereler imzalanan anlaşmalar için bkz. Aras B. (1999), 'Türkiye ve Hazar Denizi Bölgesi Zenginlikleri', *Jeoekonomi*, 1:36-50. For English version; Aras B. And Foster K. G. 'Turkey and Caspian Sea Riches: Looking For a light At the End of the Pipeline', *Oil And Geopolitics in Caspian Sea Region*.

³⁵ Dönemin Türkmenistan devlet başkanı Niyazoğlu bu projeye her zaman destek vermiş, en son 2005'te yaptığı bir açıklamada Türkiye'ye doğal gaz vermesi hazır olduklarını ve Türkiye'nin gazı çok pahalı aldığını ve Türkmen gazının 1000 m₃'ünün 70-75 dolar seviyesinde olacağını belirtmiştir. Her ne kadar Rusya'dan gelen gazın fiyatı resmi açıklanmasa da gayri resmi olarak ifade edilen fiyatın 200 ila 300 dolar arasında olduğu düşünülürse Türkmen gazının ne kadar uygun olduğu görülür. <http://www.ntvmsnbc.com/news/303546.asp>

³⁶ Country Analysis Briefs:Caspian Sea,(January 2007),Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/Full.html> (Ulaşım 13.04.2007)

³⁷ Country Analysis Briefs:Central Asia,(September 2005),Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Centasia/Natural-Gas.html#TBA> (Ulaşım 13.04.2007)

³⁸ Aslında bu örnekte Sovyet üretim biçiminin günümüz devletlerine olan mirasını görebiliriz. Şöyle ki Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan bir birlerine enerji anlamında bağımlı olarak yapılandırıldılar. Örneğin kuzey Kazakistan günümüzde de ekonomik olarak bu bölgedeki Rus nüfusuna da etkisiyle Rusya'ya bağımlıdır. Güney Kazakistan boru hattı örneğinde de gördüğümüz gibi enerjisini Özbekistan'dan sağlar. Kırgızistan yukarıda geçen boru hattı ile ihtiyacını karşılar. 'aldığı gazın maliyetini barajlarında ürettiği elektriği satarak Özbekistan'a öder.

³⁹ Cutler M. R. (2003, Spring), 'The Caspian Energy Conundrum', *Journal of International Affairs*, 56:89-102

⁴⁰ Ögütçü, M. (2005), 'Hazar Enerji Kaynakları', *Küresel Politikada Orta Asya*, ss.267-312.

⁴¹ O'lear S., 'Resources and Conflict in the Caspian Sea',pp.161-186

üzerinde egemen olmalıdır.⁴⁰ Kazak tezinin Azeri tezinden ayrılan tarafı çevre, balıkçılık ve ulaşım konularında kıyı devletleri arasında işbirliğinin yararlı olacağını savunmasıdır.⁴¹ Yani Azeri tezinde olduğu gibi eğer Hazar uluslararası hukuktaki gibi bir göl olarak kabul edilip ortay hat esasına göre ulusal sektörlere bölünürse, ki buraya kadar Kazak teziyle uyuyor, bu durumda her devlet kendi sektöründe mutlak egemen olacak, sınırlar belirlenecek. Bu şu demek Kazakistan'ın İran ve Azerbaycan ile sınırının olmaması, Rusya ile İran'ın da birbirleriyle sınırının olmaması bu ülkeleri birbirlerine yani diğerlerine bağımlı kılıyor. Örneğin Rusya ile İran Hazar'da birbirleriyle deniz ticareti yaparken diğer devletlerden izin almak zorunda kalacak. Aynı durum diğerleri için de geçerli. Bu yüzden özellikle İran, Rusya ve Kazakistan tam paylaşımı savunmuyorlar. Kazakistan deniz tabanında ve kaynaklarda egemenlik hakkı tezini savunurken deniz yüzeyindeki faaliyetler konusunda ulaşım gibi, deniz üzerindeki uçuşlar gibi, yada deniz altından geçen boru hatları ve çeşitli kablo ağları konusunda işbirliğini savunuyor. Kısaca Hazar'ın tamamının, yani deniz yatağı, yüzeyi ve hava sahası, paylaşımı tezinin aksine sadece deniz yatağının ve kaynaklarının ulusal sektörlere bölünmesi taraftarıdır.⁴²

1997'de Kazakistan, Türkmenistan ile sınırını ortay (median) hattın bölme niyetini açıklayan bir bildiri (communique) yayınlamıştır. Bir sonraki sene, 1998, Rusya ile kuzey Hazar'da deniz yatağını ortay hattın bölme ve yüzeyi ise ortak paylaşımına açan bir anlaşma imzalandı.⁴³ Öte yandan Kazakistan bu anlaşmaların Hazar'ın nihai statüsü belirlenene kadar geçici düzenlemeler olduğunu da belirtmiştir.⁴⁴ İran ve Türkmenistan ise 1998'deki anlaşmayı kabul etmediklerini belirtmişler ve İran Hazar'ın statüsüne dair yapılan ikili anlaşmaların geçersiz olduğunu ve çözümün tüm tarafların rızasıyla olması gerektiğini belirtmiştir. İran, 1921 ve 1940 tarihlerinde Sovyetler Birliği ile İran arasında yapılan anlaşmaların geçerliliğini koruduğunu ve bunlara göre beş kıyı devletinin uzlaşmasının gerekliliğini savunmaktadır.⁴⁵

Harita 3.1: Göl esasına göre sektörel paylaşım haritası⁴⁶

Harita 2.2: Ortak paylaşım tezine göre Hazar haritası⁴⁷

3.2. TÜRKMENİSTAN

Hazar'a kıyı beş ülke içinde en 'politikasız' gözükken ve kendi 'kavramlarını' oluşturamamış ülke Türkmenistan'dır. Oluşturduğu politikalar kıyı ülke tezlerine göre değişiklik göstermiş, bir tür tepki işlevi görmüştür. Türkmenistan 1992'de BM Deniz Hukuku Sözleş-

⁴² Ibid. s.307.

⁴³ Rasizade A. (April,2005), 'The great game of Caspian energy: Ambitions and realities', *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 7:1-17

⁴⁴ Ibid., s.307.

⁴⁵ Nasibli N., (Yaz, 1999), 'İran'ın Azerbaycan Petrolü Politikası', *Jeoekonomi*, 1:51-57.

⁴⁶ Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Osman SEVAİOĞLU İnternet sayfası (<http://www.eee.metu.edu.tr/~sevaiogl/Caspian%20Sea.pdf>)

⁴⁷ Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Osman SEVAİOĞLU İnternet sayfası (<http://www.eee.metu.edu.tr/~sevaiogl/Caspian%20Sea.pdf>)

mesinin karasuları hükümleriyle uyuşan bir kararlar karasularını 12 mile çıkardığını ilan etti. 90'lı yıllarda Türkmenistan bir yandan İran'ın ortak kullanım tezine yakınken Rusya'nın 1996'da öne sürdüğü 45 millik münhasır ekonomik bölge teklifini de desteklemiştir. 1997'de Kazak ve Türkmen devlet başkanları Hazar'ın nihai statüsü beş kıyı devlet tarafından belirlene kadar Hazar'ın Sovyet dönemi düzenlemelerine göre bölünmesini talep eden bir deklarasyon yayınladılar.⁴⁸ Yine aynı yıl Türkmenbaşı Azerbaycan'ın tek taraflı ve gayriresmi olarak işlediği Azeri, Çırağ ve Serdar(Azeri ismi 'Kepez') petrol sahalarının Türkmen sektöründe olduğunu ilan etti.⁴⁹ İşin ilginç yanı Kepez dışındaki sahalar 1994 tarihli Asrın Anlaşması'nın da parçasıydı. Türkmenistan ise itiraz etmek için üç yıl beklemişti. 1998'de Azeri ve Türkmen tarafları Hazar'ın kendi sektörleri için ortay hat boyunca bölünmesi yönünde anlaşılabilir ama ortay hattın nereden geçeceği çözümsüz kaldı. Aynı yıl Türkmenbaşı Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi tezini belli şartlarda kabul edebileceklerini bildirdi.

Hazar'a kıyı devletler 90'lı yıllarda ve sonrasında yaptıkları birçok toplantıda fikir birliği içinde olamamışlardır ve her teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 2002 Aşkabat zirvesinde Türkmenbaşı diğer tarafları Hazar meselesinde iradeden yoksunlukla suçlamış, Azerbaycan başkanı Aliyev'i ise sorunlu sahalar konusunda anlaşmanın yapılması için gerekli adımları atmamakla itham etmiştir.⁵⁰

4. Hazar'da Boru Hatları Diplomasisi

Hazar coğrafyası ülkelerini meşgul eden meselelerden biri Hazar'ın 1991'den sonra ortaya çıkan statü meselesi ise diğeri de Boru hatları meselesidir. Boru hatları meselesi pratikte Hazar'ın statü sorunu kadar önemlidir. Nasıl Hazar'ın statü meselesi Hazar'dan petrol çıkarmayı etkilememişse ve şu ana kadar bir sıcak çatışmaya neden olmamışsa⁵¹, boru hatları meselesi de silahlı değil ama başta ekonomik nedenlerle diplomatik çekişmelere neden olmuştur. Aslına bakılırsa tüm sorun Hazar havzası ülkelerinin Rusya ve İran dışında denize çıkışı olmamasından kaynaklanmaktadır. Aksi halde boru hatlarının hangi ülkeden geçeceği hangi yöne gideceği bu derece bir sorun teşkil etmezdi.

1994'te Azerbaycan hükümeti ile uluslararası petrol şirketleri arasında imzalanan yüzyılın anlaşmasından

itibaren çıkarılacak petrolün nasıl dünya pazarlarına taşınacağı meselesi gündeme gelmeye başladı. Aslında Bakü'den Novorossisk'e giden bir hat vardı ve bu hat ile bir süre erken petrol taşındı. Ne var ki bu hattın kapasitesi Bakü petrolünün tamamını taşıyacak ölçüde değildi. Aslında kapasitenin yeterli olup olmaması meselesi de değildir bu. Mesele bu bölge devletlerinin yumurtalarını aynı sepete koyup, Rusya'ya bağımlılıklarını azaltıp azaltamayacakları meselesidir. Bu yüzden o dönemde yeni hatlar gündeme gelmeye başladı. Novorossisk'e giden Kuzey hattının dışında o dönem için tartışılan ve üzerinde durulan en önemli hatlar Batı hatları olan Bakü'den başlayıp Supsa'ya (Gürcistan) uzanarak erken petrolü taşıyan hat, Bakü'den başlayıp Gürcistan Tiflis üzerinden geçip Türkiye'nin Ceyhan limanında son bulan hat ile Güney hattı olarak nitelenen İran üzerinden geçen hat. Nitekim bahsi geçen bu hatlar içinden esas petrolü taşıyacak ana boru hattı BTC hattı oldu. BTC hattı en başından beri yöneltilen, örneğin Azerbaycan petrolünün yıllık üretim miktarının hattın 50 milyon tonluk kapasitesini karşılayamayacağı, hattın 1730 kilometrelik uzunluğundan dolayı maliyetinin yüksekliği, kimi çevrelerin güvenlik eleştirileri, çevre tahribatı vb çeşitli itirazlara maruz kalmasına rağmen, 2005'te tamamlandı. Türkiye'nin kendi topraklarından geçecek bu hattı desteklemesi doğaldır ve geçerli nedenleri de mevcuttur. Öncelikle en önemli neden İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerindeki tanker trafiğini azaltmaktır. Bilindiği üzere Rusya'nın Novorossisk limanından çıkan tankerler Türk boğazlarını kullanarak dünya pazarlarına ulaşmaktadır. Bu tankerlerin Karadeniz ve boğazlarda kaza yapma riskleri yüksektir nitekim geçmiş kazalar nedeniyle Türk hükümeti tanker geçişleri konusunda çeşitli düzenleyici kararlar almaktadır. Türk boğazları Montrö antlaşmasına göre özel statülü uluslararası boğaz kabul edildiği için bu anlaşmaya aykırı tek taraflı karar da alamamaktadır. Yani tanker geçişlerini engelleyememekte sadece geçişleri bir anlamda zorlaştıracak düzenlemeler yapılabilmektedir. Türk hükümeti boğazlardaki tanker trafiğini azaltmak için kendi topraklarından geçen çeşitli boru hattı güzergâhları önermiştir. Bunlardan bir diğeri de Nisan 2007'de temeli atılan Samsun-Ceyhan hattıdır.⁵² Öte yandan Türk tarafı Ceyhan limanının Rus limanlarının aksine hava koşullarının elverişliliği nedeniyle tüm yıl açık kalabileceğini ve Novorossisk limanının kapasitesinden kat kat fazla olduğunu ileri sürmüştür.⁵³ Tıpkı diğer taraflar gibi Türkiye de bu hat-

⁴⁸ Ibid.s. 307.

⁴⁹ Aydın, M., (2000), New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus, SAM PAPERS, pp. 48-56

⁵⁰ Rasizade A. (April,2005), 'The great game of Caspian energy: Ambitions and realities', *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 7:1-17

⁵¹ Nedenleri için Bkz. Bourtman I. (Winter-Spring 2006), 'No Borders, No Problem: Why The Lack Of A Legal Framework In The Caspian Sea Is Not Affecting Energy Exploration', *SAIS Review*, 26:109-110

⁵² www.zaman.com.tr (25.04.2007)

⁵³ Aras B. (1999), 'Türkiye ve Hazar Denizi Bölgesi Zenginlikleri', *Jeoekonomi*, 1:36-50. For English version; Aras B. And Foster K. G. 'Turkey and Caspian Sea Riches: Looking For a light At the End of the Pipeline', *Oil And Geopolitics in Caspian Sea Region*; Kasım K. (2002), 'The Transportation of Caspian Oil and Regional Stability', *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 4:37-45. Novorossisk yılda 70 gün şiddetli rüzgarlara maruz kalmaktadır.

ti getireceği ekonomik getirileri nedeniyle desteklemektedir. Boru hatları geçtiği ülkelere çeşitli siyasi ve mali faydalar sağlar, taşınan petrol ve doğalgazın iç pazarlara daha kolay ulaştırılabilmesinden tutun yabancı yatırımların gelmesine ve bunun istihdama getireceği olumlu etkilere, transit ülke olma dolayısıyla alınacak ücrete kadar birçok getirileri mevcuttur.⁵⁴

BTC gündeme geldikten sonra Rusya bu hatta yönelik çeşitli eleştirilerde bulunmuş, Öncelikle maliyet sonra da güvenlik üzerinde durmuştur. Aslında unutmamak gerekir ki hiçbir hat %100 güvenli değildir. Rusya, Türkiye'nin güvenli olmayan doğu bölgesinden geçeceği eleştirilerinde bulunmuş ve petrol ve boru hattı şirketlerini etkilemeye çalışmışlardır. Boru hattının bir ayağı olan Gürcistan da Rusya'nın el altından desteğiyle istikrardan yoksundur. Rusya, Gürcistan'dan ayrılmak isteyen Abhazları desteklemekte, bu şekilde Gürcistan'ı kendi etki alanı içinde tutmayı hedeflemekte, Gürcistan ise Batının desteğini alarak istikrara kavuşmak istemektedir. Rusya bir yandan özgürlükleri için savaşan Çeçen direnişini bastırmaya çalışmakta, diğer taraftan ayrılıkçı Abhazları desteklemektedir.⁵⁵ Pek gündemde olmasa da BTC'nin geçtiği coğrafyada Gürcistan'daki Ermeniler de içişlerinde ayrı bir yönetim kurmak istemektedirler. Aslına bakarsanız Rusya'nın desteklediği ve zaten Sovyet döneminden beri varolan Bakü-Novorossisk hattı da Rusya Federasyonu'nun sorunlu güney bölgesinden Çeçenistan'dan geçmektedir.⁵⁶ Kimi kaynaklar Rusya'nın Çeçenistan'daki iki savaşının nedeni olarak petrol ve doğal gaz mücadelesini gösteriyorlar. Rusya Hazar bölgesi petrol ve doğal gaz taşımacılığında ki üstünlüğünü kaybetmek istemiyor ve bu durum Çeçenistan'ın güvenli hale gelmesini zorunlu kıldığından Rusya bunun için her yolu deniyor.⁵⁷ Rusya 2007 yılı içinde, kaynak ülke olmanın yanı sıra mineral kaynakların taşınmasında bir geçiş ülke olma vasfını kaybetmemek ve Türkiye gibi muhtemel rakiplerin, Ukrayna ve Beyaz Rusya gibi sorun çıkaran ülkelerin Rusya'nın kendine biçtiği rolü tehdit etmesini önlemek için çeşitli adımlar attı. 1990'ların ilk yarısında ortaya atılan Burgaz-Dedeağaç boru hattı projesinde Mart ayı içinde Yunanistan'da bir araya gelen taraflar nihai olarak anlaşma sağladılar. Bulgaristan'ın Burgaz limanına gemilerle getirilecek petrol buradan yapımı 800 milyon avro tutması planlanan 300 km'lik boru hattı ile Yunanistan'ın Dedeağaç limanına taşınacak ve burada tekrar gemilere yüklenip dünya pazarlarına

gönderilecek. Devlet Başkanı Putin, Mayıs ayı içinde Türkmenistan ve Kazakistan başkanları ile oturduğu masadan yılda 30 milyar m₃ dolayında gaz taşınması planlanan Hazar doğalgaz boru hattı anlaşması ile kalktı. Bir ay sonra Roma'da 23 Haziranda İtalyan ENI ile Rus doğal gaz devi Gazprom Rusya'nın Beregovaya limanından başlayarak Karadeniz'in altından geçip Bulgaristan'da çift kola ayrılan ve güney kolu Yunanistan üzerinden İtalya'ya, diğer kolu da Macaristan'a ulaşması planlanan Güney Akım doğal gaz boru hattı için mutabakat zaptına vardılar.⁵⁸ Görüleceği üzere 2007'de Rusya'nın attığı adımlar Türkiye'nin çevresinde cereyan etmektedir. Her ne kadar taraflar kendi projelerinin rakiplerinkine bir alternatif olmadığını söyleseler de atılan adımlar bunun aksini göstermektedir. Taraflar bu enerji oyununda birbirlerinin hamlelerini izlemekte ve güçleri ve olanakları nispetinde karşılık vermektedirler. Hazar yanı ve Güney akım boru hatları ile Rusya, Türkmenistan'dan Avrupa'ya uzanması tasarlanan Türkiye geçişli Nabucco gaz boru hattına bir anlamda darbe vurmuştur. Türkiye'nin bu hatlara cevabı ise Temmuz ayında geldi. İran ile enerji alanında bir mutabakat zaptı imzalandı. Buna göre İran'dan Avrupa'ya doğal gaz gönderilmesi konusunda anlaşıldı. Doğal gazın Avrupa'ya taşınması için yapılacak hattın inşasına iki ülke eşit oranda katılacak. Bu hat ile Türkmen gazı da taşınabilecek. Ayrıca Türkiye İran'da 3 doğalgaz kuyusunun işletilmesi hakkını ihalesiz alacak. Mutabakat zaptı Nabucco projesinin gerçekleşmesi yönündeki umutları bir anlamda yeşertti. Ne var ki boru hatları diplomasisinde Rusya'ya karşı Türkiye'nin yanında yer alan ABD söz konusu İran olduğunda Türkiye'nin karşısında cephe almaktadır. Türkiye'nin milli çıkarlarını ABD'nin itirazlarına rağmen koruyup koruyamayacağını, ABD'ye rağmen projeyi hayata geçirebilecek iradeyi gösterip gösteremeyeceğini, projenin yaklaşan seçimlere yönelik bir hamle olup olmadığını ilerleyen günler gösterecek ve tabii Rusya'nın bu hamleyi nasıl göğüsleyeceğini de.

Boru hatları çekişmesinde öne çıkan tarafların kullandığı bir diğer koz çevre'dir. Ülkeler boru hatları söz konusu olduğunda çevre kozunu hemen masaya koymaktadırlar. Bir örnek vermek gerekirse 1990'lardan beri gündemde olan Türkmenistan'dan başlayıp Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye Türkmen gazını taşınması planlanan Trans-Hazar gaz boru hattı Hazar'da çevreye muhtemel etkilerinden dolayı Rusya tarafın-

⁵⁴ 2008'de Kazakistan da BTC'ye petrol sevkiyatına başlamayı planlamaktadır. 2007 Nisan ayında Kazakistan Dışişleri Bakanı Tajin, Türk Dışişleri bakanı Abdullah Gül ile yaptığı görüşmede kendisine sorulan bir soruya verdiği cevapta kendilerinin BTC'ye katılım iradelerinin olduğunu ama bazı teknik sorunların bulunduğunu söylemiştir. Kazak petrolü ilk etapta Aktau'dan tankerlerle Bakü'ye taşınacak ilerleyen yıllarda ise Bakü ile Aktau Hazar'ın altından geçen bir hat ile bağlanacaktır. www.zaman.com.tr (06 Nisan 2007) Öte yandan Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattı da yapım aşamasındadır. Ayrıca Bakü'den başlayıp Türk sistemine bağlanacak Bakü-Tiflis-Kars tren yolunun da yapımına 2007'de başlanması planlanmaktadır. Bu tür gelişmelerin Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya'nın şu aşamada tek bir ekonomik birlik oluşturmalarına katkı sağlayacağını da söyleyebiliriz.

⁵⁵ Rywkin M., (2004), 'The Great Game Revisited', *American Foreign Policy Interests*, 26:467-475

⁵⁶ Kasım K. (2002), 'The Transportation of Caspian Oil and Regional Stability', *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 4:37-45

⁵⁷ Kellogg P. (2003), 'Review Article: The Economics of the New Great Game', *Contemporary Politics*, 9:75-81.

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2372249 ve <http://en.rian.ru/analysis/20070702/68176200.html>

dan eleştirilmiş ama aynı çevre hassasiyeti Karadeniz'in altından geçen Mavi Akım'da aynı Rusya tarafından gösterilmemiştir. Devletler bazı konularda çifte standartlı olabilmektedirler.

Öte yandan boru hattı mücadelesinin bir tarafı da İran'dır. İran'dan esas itibariyle iki şekilde petrol taşınması öngörülmüştür. İlki, boru hatlarının döşenmesiyle Hazar'dan Körfez'e mineral kaynakların taşınmasıdır. Buna göre, Kazakistan'dan Türkmenistan yoluyla İran'ın ortalarına kadar yapılacak boru hattı ile petrol güneyde İran'ın ihraç limanlarına taşınacaktır. Aynı şekilde Azeri petrolünün de bu yoldan taşınması İran tarafından önerilmiştir. Bir diğer yol ise petrol değiş tokuşu (swap) dur. Bu yolla Kuzey'den petrol gemi, tren ve boru hatları ile güney Hazar'a yani kuzey İran'a ulaştırılacak ve işlenecektir. İran Kuzeyde aldığı petrolü bu ülkeler adına güneyden tankerlere yükleyecektir. Kazakistan bir kısım petrolünü bu şekilde satmaktadır.⁵⁹ Tüm bu hatlar içinde maliyet olarak en uygunu İran'dan geçmesi planlanan hattır ancak ABD'nin telkinleriyle gündemden düşmüştür. Açıkça ABD İran'dan geçecek hiçbir boru hattını desteklemekte ve önlemek için çeşitli yollara başvurmaktadır. Meclisinden çıkardığı yasalarla İran'ın enerji sektörüne geniş çaplı yatırımlar yapılmasına, teknoloji transferine mani olmaktadır. En son İran'ın Türkiye ile yaptığı petrol ve gaz çıkarma, işleme ve taşınması ile ilgili mutabakat zaptına tepkisini belirtmiştir. ABD'nin sözlü uyarı ile yetinmeyeceğinde, Türkiye'yi bu anlaşmadan çekilmesi için çeşitli yollara başvurmak suretiyle ikna etmeye çalışacağından kuşku yoktur. ABD Hazar coğrafyasında bölge mineral kaynaklarının doğu-batı istikametinde taşınmasını sağlayacak boru hatlarının hayata geçmesi için çaba sarfetmektedir. Her ne kadar Amerikan şirketleri çeşitli Ortaklıklar (konsorsiyum) altında Rus petrol şirketleriyle beraber Hazar'da petrol çıkarıp boru hatları ile pazara sevk etseler de ABD, İran ve Rus seçenekleri dışındakilere açık destek vermektedir.⁶⁰ BTC'nin yapımını da buna bağlayabiliriz.

Kimi çevreler de boru hatlarının yanlış istikamete yapıldığını ifade edip Avrupa'nın gelecekte enerji ihtiyacının görece az olacağını asıl ihtiyacın Hazar'ın batısında değil aksine doğusunda olacağını vurguluyorlar.⁶¹ Yani Çin ve Hindistan'ın enerji ihtiyacına hitap edecek seçenekler. Burada da sorun şudur: Doğuya, Çin'e gidecek boru hattının maliyeti çok yüksektir, yani inanılmaz mesafeler söz konusudur. Bu mesafeler güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Zaman zaman gündeme gelse de Türkmenistan'dan başlayarak Afganistan üzerinden geçip Pakistan'a

ulaştırılması düşünülen doğal gaz hattı Afganistan'daki güvenlik krizi nedeniyle şimdiye kadar hayat bulamadı. Ama Çin artan enerji ihtiyacını karşılamak için tüm yolları denemek niyetinde. Hazar'dan başlayıp Kazak Çin sınırında son bulan bir hattın inşası aşama aşama devam ediyor. Çin şirketleri Kazak petrol ve gaz sanayinde yer almaya başladılar. Hemen yukarıda bahsi geçen hattın yani Kazakistan-Çin hattının ve Kazakistan'dan başlayıp İran'a uzanacak bir hattın inşasını da Çin üstlenmiş durumda.⁶² 2005'te Çin'in en büyük petrol üreticisi *PetroChina*, Kanada menşeli *PetroKazakistan* şirketine 4.18 milyar dolar yatırarak, Kazakistan üretiminin %12'sine hakim duruma geldi.⁶³

Farklı yönere giden ve farklı devletler ve şirketler tarafından yapıp işletilen boru hatlarındaki bu artışın en büyük getirilerinden biri tüketicilerin ve üreticilerin enerji güvenliğinin artacak olmasıdır. Üreticiler bir boru hattındaki muhtemel bir sorunu diğer bir boru hattı üzerine ağırlık vererek meseleyi kendileri açısından sorun olmaktan çıkarabilecektir. Tüketiciler ise tek bir üreticiye bağlı kalmayarak muhtemel tehditlerden kendilerini koruyacaklardır.

SONUÇ

Hazar havzası bölgesi enerji kaynaklarını, bu mineral kaynaklarının taşındığı, pazara sevki yapılırken geçtiği, geçmesinin öngörüldüğü güzergahları ve diplomatik oyunları anlatmaya çalıştığımız bu çalışmamızın son bölümünde de konuyu toparlayıp geleceğe yönelik çıkarımlarda bulunmaya çalışacağız.

Mineral kaynakların işletilmesi, çıkarılması için bölge devletleri ile uluslararası şirketler arasında yapılan ilk görüşmelerden bu yana 20 yıla yakın bir zaman geçti. İlk önemli anlaşmalar Azerbaycan ile yapıldı. 1994'teki yüzyılın anlaşması ile Bakü petrolleri uluslararası petrol şirketleri tarafından işletilmeye başlandı. Kazakistan da Azerbaycan gibi önemli anlaşmalara imza attı ve ilerleyen yıllarda kuzey Hazar'da bulunan alanların katkısıyla Hazar'a kıyı ülkeler içinde, İran ve Rusya hariç, en fazla üretim gerçekleştiren ülke oldu. Hazar'daki statü sorunu gibi çeşitli anlaşmazlıklara rağmen mineral kaynakların çıkarılması sekteye uğramadı. Bunun nedeni işletilen alanların çoğunlukla sorunlu alanlarda olmaması yani birden fazla ülkenin hak iddia etmediği daha çok kıyıya yakın alanlarda olmasıdır. Öte yandan Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya aralarındaki sorunları bir ölçüde ikili anlaşmalarla çözme yoluna gitmiştir.

Uluslararası petrol şirketleri en ucuz maliyetle, en sorunsuz bölgelerden en sorunsuz şekilde mineral kay-

⁵⁹ Kasım K. (2002), 'The Transportation of Caspian Oil and Regional Stability', *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 4:37-45

⁶⁰ Zeyno B. (2002), 'The Caucasus: Ten Years After Independence', *The Washington Quarterly*, 25:221-234

⁶¹ Kellogg P. (2003), 'Review Article: The Economics of the New Great Game', *Contemporary Politics*, 9:75-81.

⁶² O'Hara L.S. (2004), 'Great Game or Grubby Game? The Struggle for Control of the Caspian', 138-159

⁶³ Bahgat G. (2005), 'Oil and Terrorism: Central Asia And the Caucasus', *The Journal Of Social, Political and Economic Studies*, 30:265-283.

nakları çıkarmayı ve en sorunsuz şekilde pazara ulaştırmayı hedeflemektedirler. Enerji oyununa taraf ülkeler de Şirketlerin bu hassasiyetlerini kullanıp, son tahlilde boru hatlarını yapacak ve petrolü taşıyacak olan bu şirketleri etkilemeye ve yönlendirmeye çalışmışlardır. Gerektiğinde Türkiye'nin yaptığı gibi çeşitli garantiler vermişlerdir. Bu oyunda her zaman karın fazlaştırılması ilkesi işletilmemiş, siyasi niyetlerle de kararlar alınmıştır. Kimi zaman en masrafsız yol değil, siyasi anlamda sorunsuz yol seçilebilmiştir.

Enerji ve boru hatları oyununa taraf ülkelerin izledikleri stratejilere, niyetlerine ve amaçlarına değinirsek;

Birkaç yüzyıldır bölgeyi bir şekilde etkisi ve egemenliği altında tutan Rusya 90'lardan sonraki yeni durumda da etkisini sürdürme peşindedir. Özellikle Putin'in devlet başkanı olmasıyla bölge üzerindeki stratejiler değişmiştir. Rus dış politikasında enerji önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Rusya her ne kadar siyasi ve askeri olarak 90'lardan önceki süper güç konumunda değilse de enerji kozunu kullanarak, petrolünü ve özellikle doğal gazını kullanarak enerji süper gücü olma yolunda ilerlemektedir. Hazar havzası ülkelerinin kaynaklarını da bu amacına ulaşmak için etkili bir şekilde kullanmaktadır. Rus oyununu bozacak her türlü girişimi, Hazar havzası mineral kaynaklarının Rusya dışında bir güzergahla pazarlara taşınması girişimlerini attığı hızlı adımlarla bozmaya çalışmaktadır. Rusya aleyhine birleşen ülkelerin planlarını da orta Asya devletleri nezdinde yaptığı ataklarla engellemektedir. Şu ana kadar Rusya, dış politikasında enerji etkenini başarıyla kullanmıştır. BTC ve Kazakistan üzerinden Çin'e giden hat dışında Rusya bölgeden pazarlara ulaşan önemli hatların denetimini elinde tutmaktadır.

Batı'nın bölgedeki varlığı daha yenidir, Sovyetlerin çöküşünden sonra petrol şirketleri kanalıyla bölgeye müdahil olmaya başlamıştır. Batı 11 Eylül'den sonra ise giderek artan oranlarda askeri üsler vasıtasıyla bölgede yer etmeye başlamış, bu coğrafyaya insan haklarıyla, demokrasisiyle, açık toplumuyla (open society) ve Pazar ekonomisiyle gelmiştir. Kendi sistemiyle uyumlu çalışacak iktisadi, siyasi altyapıların oluşması yönünde bölge devletlerine desteklerde bulunmuştur. Batı, bölge devletlerinin Rusya'dan uzaklaşması, egemenliklerinin bağımsızlıklarının güçlenmesi, bölge enerji kaynaklarının dünya pazarlarına serbestçe ulaşması, Batılı şirketler için ekonomik fırsatların oluşması yönünde bağımsızlığını yeni kazanan bu devletleri desteklemiştir.

En başından beri Türkiye Sovyetlerden ayrılıp bağımsızlıklarını kazanan Türk soylu devletlerin yanında olmaya çalışmıştır. İlk zamanlarda bu devletlerin hamisi gibi, bir ağabey gibi davranmış ve çoğunlukla bu devletlere duygusal yaklaşmıştır. Zamanla ilişkiler daha iktisadi, akılcı ve eşitlik üzerine gelişmeye başla-

mıştır. Ama göreceli olarak Azerbaycan hariç tutulursa diğer devletlerle ilişkiler istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Bölgedeki Rusya etkisi istenilen seviyede azaltılamamıştır. Türkiye günümüzde bölge ülkeleri ile olan ilişkilerinde daha çok iktisadi yöne ağırlık vermektedir. Konumuzla doğrudan alakalı olarak, BTC boru hattı, BT-Erzurum doğal gaz hattı, Bakü-Tiflis-Kars tren yolu gibi girişimler bölge ülkeleri ile ve özellikle Azerbaycan ile Türkiye'yi birbirine bağlayacak, ilişkileri geliştirecek adımlar olarak göze çarpmaktadır. Türkiye'nin bu başarıları sadece kendisine ait değildir şüphesiz. Tarafların iradelerinin dışında Batı'nın, özellikle ABD'nin, BTC ve BTE'ye olan destekleri su götürmez bir vakıdır. Batı bu yeni büyük oyunda yanında yer alan, bir anlamda 1950'den beri çeşitli vesilelerle bölgede jandarmalığını ve taşeronluğunu yapan, Türkiye'ye olan desteğini göstermiştir. Rusya ve İran'a karşı Türkiye'yi desteklemiştir. İran ise bölgedeki yalnızlığından Rusya ve Ermenistan ile işbirliği yaparak kurtulma yolunu seçmiştir. İran, Hazar enerji oyununda, mineral kaynakların çıkarılması ve işlenmesi sürecinden Batı'nın müdahaleleriyle saf dışı bırakılmıştır. Bu sebeple de Hazar'ın statüsü sorununda çatışmacı, çözümü engelleyen taraf olarak görülmektedir. Sürecin dışında değil de içinde olması yani Hazar pastasından pay alması durumunda tablonun daha farklı olacağı kuşkusuzdur.

Bölge hakkında yapılan değerlendirmelerde ve çalışmalarda bundan sonra Çin'e de bir başlık ayırmak zordur akademisyenler. Bizim de yaptığımızın aksine, ilerleyen yıllarda Çin bilimsel makalelerde ABD'nin yer aldığı sayfalarda yer bulacak. Bölgeye Washington'dan yapılan değerlendirmeler yerine Pekin'den bakmaya başlanılacağı günler pek de uzak değil. Çin günden güne Hazar coğrafyasında yaptığı yatırımlar ve ortaklıklarla daha etkili oluyor, ayakları yere daha sağlam basıyor. Üstelik Batılıların aksine Çinlilerin insan hakları ve demokrasi gibi öncelikli ilkeleri ve değerleri de yok. Sadece ve sadece büyümek istiyorlar, daha açık bir ifadeyle geçiş dönemini Sovyetlerin aksine sorunsuz atlarmaya çabalamakta.

Hazar havzası ülkeleri ise altlarındaki enerji kaynaklarından en iyi şekilde yararlanmak istiyorlar. Bunun için de mineral kaynakların çıkarılması, işletilmesi ve pazara götürülmesi için yabancı şirketlerin yatırımlarına muhtaçlar. Yabancı şirketlerin de bölgeye yatırım yapabilmesi için uygun şartların oluşması gerekiyor. Ne yazık ki Hazar petrolünün çıkarılması biraz masraflı olduğundan, karlı olabilmesi için varil fiyatının 20 dolar civarında olması gerekiyor. Ayrıca bölgede yeterli petrolün de bulunması gerekiyor. Şunu kabul etmeliyiz ki Hazar petroleri Körfez'e alternatif oluşturabilecek ölçüde çok değil. Ama bu kaynaklara sahip olan devletlerin ve kaynakları işleten şirketlerin kassasını dolduracak kadar çok olduğu muhakkak.